

ГОНЧАРЕНКО Л.Л.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НІМЕЧЧИНИ: 1871-1884 рр.

У статті досліджуються економічний розвиток та соціальне становище в Німеччині в 1871-1884 роках в контексті впливу даних факторів на початок колоніальної експансії, її причини та характер. Визначається, що сутність соціально-економічних передумов колоніальної політики полягає в господарському піднесенні та структурних змінах економіки Німеччини.

Вивчення історії колоніалізму привертає значну увагу дослідників, оскільки за умов глобалізації стала зрозумілою необхідність зміни підходів до вивчення історії міжнародних відносин. За таких умов виникає необхідність знову повернутися до дослідження феномену колоніалізму, зрозуміло і колоніалізму німецького.

Актуальність дослідження посилюється тим, що боротьба за сфери впливу на стратегічно важливі країни з порушеннями норм діючого міжнародного права відбувається і дотепер. Без глибокого і всебічного вивчення проблем та історичних реалій досліджуваного періоду неможливо зрозуміти сучасної міжнародної політики та гострих конфліктних ситуацій, які виникають на сучасному етапі та суттєво впливають на міжнародні відносини.

Характеризуючи радянську історіографію проблеми, треба відзначити працю Б.М.Туполева [6], в якій містяться відомості стосовно економічного розвитку Німеччини в кінці XIX - на початку XX ст. В сучасній російській історіографії необхідно виокремити С.В.Фокіна, який досліджує різноманітні аспекти німецького колоніалізму [7]. З робіт, присвячених вивченню передумов колоніальної політики Німеччини необхідно відзначити дослідження німецького історика П. Дармштеттера [1]. В українській історіографії вивченням історії німецького колоніалізму плідно займаються С.С.Троян, П.С.Троян [5], С.М.Косяк [2] і інші науковці.

Дослідники виділяють декілька причин початку колоніальної експансії. До них відносяться причини економічного характеру, суть яких полягає в господарському піднесенні та структурних змінах в економіці Німеччини, сприятливе внутрішньополітичне становище в країні, а також в неабиякій мірі активізації колоніальної політики Німеччини сприяло вигідне для неї розміщення сил в Європі. В даній статті ставиться мета проаналізувати соціально-економічні передумови німецького колоніалізму.

На початку 70-х років XIX ст., як і раніше Німеччина залишалась переважно сільськогосподарською країною. Велика промисловість тільки починала зароджуватися, але розвивалася швидкими темпами. Повільнішими темпами в Німеччині відбувався розвиток сільського господарства, він відбувався так званим *“пруським шляхом”* розвитку капіталістичних відносин. Половина оброблюваної землі (54,4%) знаходилась в руках власників великих господарств, володіння яких в середньому перевищували 20 га. В Померанії великі юнкерські господарства перевищували 100 га, займаючи більше половини всієї оброблюваної території, а в Східній Пруссії - більше третини. В зв'язку з розвитком промисловості на селі починають застосовувати машини, добрива. Все це орієнтувало юнкерські господарства на виробництво продукції для збуту [11, с.388].

Після завершення франко-пруської війни (1870-1871 рр.) в центрі Європи з'явилося нове державне утворення - Німецька імперія, що в цілому змінило європейське політичне життя. Новостворена держава обіцяла користуватися виключно правовими нормами в міжнародних відносинах, але дуже швидко правові норми почали змінюватися на воєнно-силові. Доказом цього є відповідь О. фон Бісмарка міністру закордонних справ Франції Ж. Фавру, що *“сила вище права”* [4, с.231], яка стала в майбутньому не тільки лозунгом, але й правилом поведінки Німеччини в міжнародних відносинах.

Об'єднання Німеччини стало важливою політичною передумовою швидкого економічного розвитку, який в свою чергу в значній мірі вплинув на зародження та розвиток колоніальної експансії країни.

Якщо ще у 60-70-х роках XIX ст. Великобританія зберігала своє домінуюче положення в промисловості та світовій торгівлі, то за короткий час Німеччина не тільки наздогнала, але й перегнала в економічному розвитку свою конкурентку.

Додатковим поштовхом капіталістичному розвитку країни дали отримана від переможеної Франції п'ятимільярдна контрибуція, а також анексія Ельзасу та Лотарингії. Значна частина отриманої контрибуції - 2,2 мільярди марок була направлена на розвиток збройних сил та військової промисловості.

Значну роль в прискореному розвитку імперії відіграла уніфікація господарсько-політичного законодавства в союзних державах та в самій імперії. За нею регулювалася грошова система, установлювалася єдина система мір та ваги, а також відміна митних кордонів серед країн, які увійшли до Німецької імперії. За законом від 4 грудня 1871 р. єдиною грошовою валютою в межах країни стала марка.

Ці сприятливі обставини вплинули на швидкі темпи економічного розвитку вже в перші роки існування імперії. Період 1871-1873 рр. ввійшов в історію під назвою "*грюндерства*", його особливістю була масова організація акціонерних товариств. Так, в період з другої половини 1870 до 1874 р. було засновано 857 товариств з капіталом на 3306 мільйонів марок [12, с.86]. В період "*грюндерства*" за допомогою банків тільки в Пруссії з 1871 до 1874 р. було засновано стільки металургійних заводів та машинобудівних підприємств, скільки за попередні 70 років [15, с.57]. Акціонерні товариства розповсюджувались в усіх галузях промисловості і навіть в банківській справі, в той час, як до 1871 р. вони займалися тільки залізничними коліями. Найбільша кількість акціонерних товариств була створена в металургійній та гірській промисловості, в будівництві та залізничному транспорті, в результаті цього за чотири роки було створено більше залізниць, заводів, шахт і т. д., ніж було створено за чверть століття.

Відображенням цих процесів став швидке зростання продукції галузей промисловості. Так, видобування кам'яного вугілля з 1870 до 1873 р. збільшилося з 26,4 до 36, 4 мільйонів тонн. Важливою особливістю розвитку було залізничне будівництво, на відміну від Великобританії, де основним "*стратегічним сектором*" економіки була торгівля [11, с.363]. Загальна довжина залізниць в Німеччині зросла з 18560 км в 1870 р. до 27795 км - в 1875 р., 37572 км - в 1885 р. [12, с.493].

Будівництво нових галузей зумовило зростання ролі банківського капіталу. При цьому в банківській справі, як і в промисловості, проходила централізація капіталу. Так, в січні 1870 р. в Берліні внаслідок об'єднання 21 банківської та торгівельної фірм був заснований "*Дойче банк*", основним завданням якого була підтримка заморської торгівлі, а його капітал складав 54 мільйони марок на 1880 р. З інших великих банків слід відмітити заснування в 1851 р. Д.Ганзманом "*Облікового товариства*" ("*Дисконтгоезельшафт*"), яке перетворилося в 1856 р. в акціонерний банк з капіталом в 30 мільйонів марок та банкірській дім А.Шафгаузена, реорганізований в 1848 р. в акціонерний "*Шафгаузенській банківській союз*", який в кінці 80-х років XIX ст. мав капітал в розмірі 36 мільйонів марок. В 1872 р. був утворений "*Дрезденський Банк*", який в 1886 р. став третім по значенню банком в Німеччині, а в 1881 р. був утворений "*Національний банк Німеччини*" з капіталом в 20 мільйонів марок [14, с.17-20]. Всього з 1870 до 1872 р. кількість акціонерних банків в Німеччині збільшилась з 31 до 139.

Зростаючий вплив акціонерних банків послаблював позиції малих приватних банків. Падіння курсу цінних паперів в приватному секторі супроводжувалося збільшенням капіталовкладень в суспільному секторі німецької економіки [8, с.352].

Якісно новою щаблюною розвитку капіталізму в Німеччині став процес картелювання промислових підприємств, який охопив велику кількість галузей промисловості. Серед таких об'єднань необхідно відзначити рейковий картель, заснований в 1877 р., а також картелі виробників чавуну, вагонобудівників та паровозобудівників.

Найбільш картельованою галуззю промисловості була чорна металургія, яка мала тісні зв'язки з банками та державним апаратом. Всього ж число промислових картелів зросло з 8 в 1875 р. до 120 в 1890 р.

Здійснення централізації та концентрації промислового та банківського капіталу, процес утворення картелів у промисловості з одного боку та збереження в економічному житті Німеччини значної ролі дрібної промисловості в 70-80-х роках XIX ст. з іншого, особливості взаємовідносин великої індустрії та дрібного виробництва впливали на утворення соціально-економічних передумов німецького колоніального руху, а також його організаційну структуру та колоніальну пропаганду.

Період “*грюндерства*”, який характеризується надзвичайно швидкими темпами економічного розвитку, виявився недовготривалим. Вже в березні 1873 р. в економічних оглядах німецьких газет з'явилися тривожні біржові повідомлення про наступаючу кризу [8, с.341]. В середині вересня цього ж року криза охопила Німеччину. В результаті неї в складному становищі опинилася важка промисловість, різко скоротився обсяг інвестицій. Значно зменшився розмір акціонерних підприємств.

Продовжувався процес концентрації та централізації капіталу та виробництва. Так, кількість банків, за підрахунками Г.-У.Велера, склала в 1872 р. - 257, а в 1875 р. - 157, металургійних заводів відповідно 317 та 120, а інших великих підприємств - 216 та 105 [15, с.60]. Посиленню концентрації та централізації капіталу сприяло звуження в роки кризи внутрішнього та зовнішнього ринків та значне зниження цін на промислові вироби, знижених в ціні до 1878 р. на 56% [3, с.498], а також різке збільшення конкурентної боротьби.

Скорочення загальної кількості підприємств було тісно пов'язане з їх укрупненням. До числа найбільших підприємств відносилися “*Дортмундер уніон*” та “*Лаурахютте*”, “*Бохумер ферайн*” та “*Райніше итальверке*”.

Одночасно з труднощами в промисловості зростали і проблеми в аграрному секторі економіки. Аграрна криза, яка в середині 70-х років XIX ст. набула міжнародного характеру, була зумовлена перш за все конкуренцією з боку дешевої сільськогосподарської продукції США на європейському ринку. Розвиток сільського господарства в Німеччині характеризувався низьким рівнем механізації, юнкери використовували працю сезонних працівників, зокрема польських емігрантів. Під натиском дешевої американської продукції ціни на сільськогосподарську продукцію в період з 1879 до 1885 р. знизились на 20%. Починаючи з 1876 р., зупинився експорт німецької пшениці за кордон.

Найважливішим наслідком такого розвитку промисловості та сільського господарства стало укрупнення “*Союзу великих землевласників та промислових магнатів*”, які мали на меті пошук нових форм управління економікою країни, необхідність яких проявилася під час кризи 1873 р. та в депресії після неї. Відбувалося проникнення капіталістичних відносин в сільськогосподарське виробництво як наслідок розвитку юнкерами власних промислових підприємств, участі в промислових спекуляціях, а в майбутньому і в колоніальній політиці.

З середини 70-х років XIX ст. в Німеччині посилюється рух за введення протекціоністських митних тарифів, які повинні були захищати промисловість та аграрне виробництво від зростаючого проникнення іноземних товарів на внутрішній ринок та створити сприятливі умови для зовнішньої торгової експансії.

Криза 1873 р. обумовила зміну позиції О. фон Бісмарка в методах управління економікою. Прикладом цього стало припинення діяльності фритредерської опозиції в “*Німецькій торговій палаті*”. Ці дії стали початком переходу до політики протекціонізму [15, с.102-103]. До речі, сам канцлер в листі до пруського міністра фінансів А.Хобрехта, визнаючи неможливість на новому етапі розвитку використання тільки “*суто парламентських*” форм правління, зазначав, що “*вчені, які не займаються промисловістю, торгівлею, не мають свого майна і основним доходом яких є гонорари та купони, в майбутньому повинні будуть підкоритися вимогам розвитку економіки або ж звільнити свої парламентські місця*” [9, с.111-112].

Вибудовуючи стратегію своєю нової економічної політики, О.Бісмарк намагався втілити в життя дві мети. По-перше, це бажання захистити внутрішній ринок від напливу іноземних товарів. *“Ми, - наголошував канцлер, - на даному етапі, через широко відкриті ворота нашого імпорту, стали місцем збуту іноземної продукції надвиробництва”* [13, с.931]. І по-друге, метою цієї політики було розширення німецького експорту на зовнішні ринки, хоча по цілком зрозумілим причинам О.Бісмарк не говорив про це. Більше того, в своїх публічних виступах він навіть зменшував важливість державної підтримки розвитку зовнішньої торгівлі. *“Нових країн для відкриття не існує. Неможливо знайти народи, здатні купувати і яким ми могли б експортувати”*, - зазначав канцлер [13, с.940]. Проте подібні висловлювання носили суто декларативний характер, оскільки було повністю зрозуміло, що німецька індустрія, яка розвивається такими швидкими темпами, не зможе довгий час обходитися без зовнішньоекономічної експансії, а в умовах жорсткої конкуренції на міжнародних ринках допомога з боку держави буде їй вкрай необхідна. До того ж, якщо так швидко перед німецькою промисловістю постала проблема пошуку надійних ринків збуту товарів, то цілком логічно припустити, що наступним кроком після переходу до протекціонізму повинно стати вимагання заснування імперських колоній, оскільки володіння колоніями дає повну гарантію успіху монополії проти всіх випадковостей боротьби з конкурентами.

Нова політика *“залізного канцлера”* передбачала досягнення наміченої мети за допомогою цілої низки заходів, які повинні укріпити імперську фінансову систему, реорганізувати державний апарат, націоналізувати залізницю. Головною ударною силою даної політики повинен був стати *“Союз великих промисловців та земельних магнатів”*.

Головну роль в переході до протекціонізму зіграли представники важкої індустрії. В центрі їх уваги був не стільки захист внутрішнього ринку, скільки намагання, за рахунок встановлення великих монопольних цін на внутрішньому ринку, форсувати дешевий експорт своїх товарів.

Після введення протекціоністських мит німецькі споживачі платили за товари такі високі ціни, які б дозволили їм продавати ці ж товари за кордоном дешевше їх собівартості. Для прикладу наведемо той факт, що підприємства Саара продавали в середині країни тону сталі за 125 марок, а її експортна ціна складала всього лиш 80 марок [15, с.73]. Та ж ситуація відбувалася і у сільському господарстві.

Встановлення протекціонізму відіграло винятково важливу роль в подальшому розвитку Німеччини, в тому числі і в переході її до проведення активної колоніальної політики.

Перш за все перехід до протекціонізму посилив процес концентрації промислових підприємств та сприяв зростанню числа картелів у Німеччині. З іншого боку, в значній мірі зростає роль великих німецьких банків, як у розвитку власне німецької промисловості, так і в організації зовнішньоекономічної експансії. Провідна роль в цьому процесі належала таким банкам, як *“Дисконтгоезельшафт”*, *“Дойче банк”*, а також банку Блейхредера.

Спираючись на зростаючу економічну та політичну міць країни, у 80-х роках ХІХ ст. німецька буржуазія посилила свою зовнішньоекономічну експансію в різноманітні райони світу, а це призводить до зростання ролі Німеччини на світовому ринку. При сприянні банків, перш за все *“Дисконтгоезельшафт”* та *“Дойче банк”*, за кордоном збувалася зброя, продукція важкої та електротехнічної промисловості.

Поряд з економічними проходило формування і соціальних передумов німецького колоніалізму. Для Німеччини цього періоду було характерним значне загострення соціальних протиріч, в умовах яких колоніальне питання набуло особливого значення. Разом із процесом концентрації та централізації капіталу в промисловості та банківській справі, утворенням перших монополій, проходив процес концентрації земель, який супроводжувався розоренням селян, які в пошуках кращої долі відправлялися до міст та поповнювали лави безробітних. Та ж доля спіткала і дрібних та середніх підприємців. Масове розорення селян, дрібних і середніх підприємців, ремісників, а також дрібних торговців та купців, зароджувало в них невдоволення та страх за своє майбутнє. Відображенням їх страху є діяльність *“Німецького національного торгово-допоміжного союзу”*, в статуті якого підкреслювалося, що *“більшу частину німецького середнього стану необхідно оберігати від загибелі”* [10, с.96].

Такі особливості в положенні селянства та дрібної буржуазії з успіхом були використані представниками великого капіталу в розгортанні колоніальної агітації та пропаганди. Наприклад, в колоніальній пропаганді був зроблений значний акцент на створенні селянами самостійних землеробських колоній, хоча об'єктивно колоніальна політика проводилася в інтересах фінансової еліти. Адже молодій німецькій буржуазії ставало тісно на внутрішньому ринку. Вона вимагала виходу на широкі простори Азії та Африки з метою захоплення запасів сировини, придбання ринків збуту та пошуків нових сфер застосування німецького капіталу.

Отже, формування німецької колоніальної експансії в великій мірі ґрунтувалося на економічних та соціальних факторах. Ставши на шлях швидкого економічного розвитку, відчувши наближення кризи надвиробництва та загострення соціальних протиріч в країні, Німецька держава активізує свою зовнішню політику та починає активно втручатися в колоніальні суперечності між європейськими країнами.

1. *Дармштеттер П.* История раздела Африки (1870-1919 гг.) / П. Дармштеттер; [пер. с нем.]. - М.-Л.: Госиздат, 1925. - 179 с.

2. *Косяк С.М.* Німецькі колоніальні товариства (друга половина XIX століття) / С.М.Косяк, С.С.Троян. - Рівне: РІС КСУ, 2008. - 60 с.

3. Мировые экономические кризисы. 1848 -1935. Сравнительные материалы по истории кризисов в важнейших капиталистических странах : в 2 т. / [под общ. ред. Е.Варга]. - М.: Огиз, 1937. - Т. I. - 808 с.

4. *Модестов В.И.* О Германии. Наука, школа, парламент, люди, стремления / В.И.Модестов. - СПб.: Типография В.С.Балашева, 1888. - 276 с.

5. *Троян С.С., Троян П.С.* Отто фон Бісмарк і колоніальне питання в Німеччині (1840-1890 рр.) / С.С.Троян, П.С.Троян. - Рівне: РІС КСУ, 2011. - 224 с.

6. *Туполев Б.М.* Экспансия германского империализма в Юго-Восточной Европе в конце XIX - начале XX в. / Б.М.Туполев. - М.: Наука, 1970. - 334 с.

7. *Фокин С.В.* Геополитическое измерение колониальной политики Германии / С.В.Фокин. - М.: РАГС, 2005. - 218 с.

8. *Bohme H.* Deutschlands Weg zur Grovmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit 1848-1881 / H.Bohme. - Köln-Berlin, 1966. - 354 s.

9. Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes; [Hrst. von Lepsius, A. Mendelssohn-Bartholdy, F.Thieme]: - B.: Dt. Verl.-Gesellschaft für Politik und Geschichte. - Bd. 6. Kriegsgefahr in Ost und West, Ausklang der Bismarckzeit. - 1922. - 416 s.

10. *Jantzen G.* Ostafrika in der deutschen-englischen Politik. 1884-1890 / G.Jantzen. - Hamburg: Hans Christians Druckerei u. Verl., 1934. - 103 s.

11. *Schumpeter J.* Konjunkturzyklen. Eine theoretische, historische und statistische Analyse des kapitalistischen Prozesses / J.Schumpeter. - Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961. - Bd. 1. - 459 s.

12. *Sombart W.* Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert und im Anfang des 20. Jahrhunderts / W.Sombart. - B.: Georg Bondi, 1919. - 532 s.

13. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 4. Legislaturperiode. - 1879. - II Session. - B., 1879. - Bd. 2.

14. *Washausen H.* Hamburg und die Kolonialpolitik des Deutschen Reiches 1880 bis 1890 / H.Washausen. - Hamburg: H.Christians, 1968. - 89 s.

15. *Wehler H.-U.* Bismarck und der Imperialismus / H.-U.Wehler. - Köln-Berlin: Kiepenheuer und Witsch, 1969. - 582 s.

Гончаренко Л.Л. Социально-экономические предпосылки колониальной политики Германии: 1871-1884 гг.

В статье исследуются экономическое развитие и социальное положение в Германии в 1871-1884 годах в контексте влияния данных факторов на начало колониальной экспансии, ее причины и характер. Определяется, что сущность социально-экономических предпосылок колониальной политики заключается в хозяйственном подъеме и структурных изменениях экономики Германии.